SAFEVÎ ORDUSUNDA BİR MELİKE: HAYRÜNNİSA BEGÜM'ÜN ASKERÎ VE SİYASÎ FAALİYETLERİ (1577-1579)*

Onur YILDIZ**

Öz: Safevî Şahı Muhammed Hudabende'nin (1578-1587) eşi Mehd-i Ulyâ lakaplı Hayrünnisa Begüm, bir hükümdar eşinin siyasi faaliyetlere katılımı açısından sadece Safevî İran'ında değil İslâm tarihinde de seçkin bir konuma sahiptir. Bu sebeple Safevî kaynakları onu Sebe melikesi Belkıs'a benzeterek "Nevvâb-ı Belkıs" şeklinde isimlendirmiştir. Onun hayatı, bir melikenin siyasi ve askerî faaliyetlerinin yanında, 1578-1590 Osmanlı-Safevî Savaşı arifesinde İran'ın içinde bulunduğu buhran konusunda kapsamlı veri sunmaktadır. Diğer taraftan, Hayrünnisa Begüm'ün söz konusu savaşın ilk evresinde Safevî ordusunun idaresini üstlenmesi ise dikkate değer bir diğer konudur. Bu çalışmada, Hayrünnisa Begüm'ün Safevî sarayına girişine sebep olan aile içi çatışmalar, oğullarını Kızılbaşlardan koruma ve akrabalarından babasının intikamını alma yolunda yürüttüğü askerî ve siyasi faaliyetler incelenecektir. Bunun yanında, Hayrünnisa Begüm'ün devrin bir diğer kudretli kadını olan Şah Tahmasb'ın kızı Perihan Hanım ile mücadelesi ve zaferi, birincil kaynaklar ve araştırma eserlerinden faydalanarak ortaya konulacaktır.

Anahtar kelimeler: Safevî Devleti, Mehd-i Ulyâ, Hayrünnisa Begüm, Perihan Hanım.

A Queen in the Safavid Army: The Military and Political Activities of Khayr al-Nisa Begum (1577-1579)

Abstract: Wife of the Safavid Shah Muhammad Khudabende (1578-1587) Khayr al-Nisa Begum, titled as Mahd-i Ulya, has a distinguished position not only in Safavid Iran but also in Islamic history, especially with regard to her participation in politics. Hence, Safavid histories compared her to Bilqis, the Queen of Sheba, and called her "Nawwâb-ı Bilqīs". As Khayr al-Nisa Begum took charge of the Safavid army in the first phase of the Ottoman-Safavid war of 1578-1590, her life presents interesting insights on the political and military activities of a queen (malika).

This paper examines the intra-family conflicts that led to Khayr al-Nisa Begum's entry into the Safavid court and her military and political activities to protect her sons from the *Qizilbash* and to avenge her father's death from her relatives as well

* Atıf Bilgisi / Citation: Yıldız, O. (2025). Safevî Ordusunda Bir Melike: Hayrünnisa Begüm'ün Askerî ve Siyasî Faaliyetleri (1577-1579). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (43), 59-79.

Geliş ve Kabul Tarihleri / Date of Arrival and Acceptance: 23.10.2024/13.05.2025

Bu makale Turnitin benzerlik programı ile kontrol edilmiştir. / The article was checked with Turnitin.

Yazarlar aşağıdaki bilgilendirmeleri yapmaktadırlar / The authors provide the following information.

Araştırma ve Yayın Etiği / Research and Publication Ethics: Bu çalışmada Committee on Publication Ethics (COPE) kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur.

Yazarların Katkı Oranı / Authors' Contribution Rate: Bu makale tek yazarlıdır.

** Dr., E-posta: onuryldz89@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7337-743X.

as her struggle with another powerful woman of the period, Pari Khan Khanum, the daughter of Shah Tahmasp.

Keywords: Safavid State, Mahd-i Ulya, Khayr al-Nisa Begum, Pari Khan Khanum.

Giriş

Safeviyye Tarikatı'nın askerî faaliyetlerinin başladığı Şeyh Cüneyd döneminde (1447-1460), Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm, Şeyh Cüneyd ile nikâhlanmış ve onun Kafkasya seferi için izin alma maksadıyla Akkoyunlu sarayına gitmişti. Hatice Begüm farklı zamanlardaki arabuluculuğuyla, Akkoyunlu Devleti'nin Safeviyye yayılmacılığına müsaade etmesinde tesirliydi. Şeyh Cüneyd'in oğlu Şeyh Haydar (1460-1488) postnişînliği öncesinde Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Begüm ile nikâhlanmış ve çocukluğunu bu liderin himâyesinde, Akkoyunlu sarayında geçirmişti. Şeyh Haydar'ı çıktığı Çerkes seferinde, annesi Hatice Begüm destekledi. Ayrıca Hatice Begüm, yeğeni Akkoyunlu Sultan Yakub'dan oğlunun sefer iznini almak için Kum'a gitmiş ve ziyaretinden hem Akkoyunlu hem de Şirvanşahlar'ın destek sözüyle dönmüştü. Şeyh Haydar'ın ölümünden sonra eşi Alemşah Begüm, oğulları Sultan Ali, İsmail ve İbrahim'in hayatlarının bağışlanması konusunda Akkoyunlu sarayı ile müzakerede bulunmuş ve oğullarının öldürülmesini engelleyerek esir tutulmalarında etkili olmuştu (Musalı, 2016, ss. 39-40; Hınz, 1362, ss. 101-102)[1].

Şah İsmail (1501-1524), atalarının hanedan evliliklerindeki faydayı görmüş, saltanatının ilk yıllarından itibaren kudretli Türkmen aşiretleri ile evlilik bağları kurarak Kızılbaşların Safevî davasına desteklerinin devamlılığını arzulamıştı. Şah'ın Türkmen Musullu aşiretinden Taçlu Begüm ile evliliği bu anlamda atılan adımlardandı. Diğer taraftan, Şah İsmail döneminin önemli savaşı Çaldıran'da, kadınlar savaş meydanında erkeklerin yanında savaşmış ve Şah'ın hareminin bir bölümü, Osmanlı ordusu tarafından esir alınmıştı (Gündüz, 2013, ss. 225-226).

Tahta çıktığında on yaşından biraz büyük olan Şah Tahmasb'ın (1524-1576) tahta çıkmasında ve yönetim faaliyetlerini yürütmesinde annesi Taçlu Begüm etkiliydi. Yönetiminin ilk on beş yılında haremden çıkmayan Şah Tahmasb'ın kararlarında, harem kadınlarının tesiri vardı. Şah Tahmasb'ın hareminde iki kızının, devlet işlerinde ona destek verdikleri biliniyordu. Yaşça küçük olan Mehîn Banu, babasına mali işlerde yardımcı olmuş ve ilmî faaliyetleriyle devrin tarihlerinde övgüyle anılmıştı. Şah Tahmasb'ın Safevî ordusunun kudretli komutanlarından Çerkes Mühürdar Şemhal Sultan'ın kız kardeşiyle evliliğinden doğan Perihan

[1] Akkoyunlular döneminde kadınların askerî ve siyasî faaliyetleri hakkında bk. (Contarini ve Zeno, 2016, ss. 19-20-63; Barbaro, 2009, ss. 69-72). Safeviyye Tarikatı için bk. (Handmîr, Gıyâseddîn, 1954, s. 427; Hınz, 1362, ss. 100-102; Aydoğmuşoğlu, 2018, ss. 75-87).

Hanım ise İslâm tarihinin güçlü kadın figürlerindendi. Babasının müsaadesiyle Osmanlı tarafına elçi gönderen, devletin önemli kararlarında söz sahibi olan, edebiyatçıları himaye eden ve en önemlisi, babasının ölümü arifesinde müstakbel şahı belirleme konusunda siyaset yürüten Perihan Hanım'ın yaşamı, dikkate değerdir. Perihan Hanım, Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra Haydar Mirza'nın yönetimini sonlandırmış ve öldürülmesine sebep olmuştu. Ardından kardeşi II. İsmail'i (1576-1577) tahta çıkartan melike, kısa süre içerisinde II. İsmail'in yönetimi için bir tehdit olarak algılandı. Ayrıca Perihan Hanım, kimin tarafından zehirlendiği belli olmadan ölen Şah II. İsmail'in ölümünün sorumlusu olarak görülüyordu. Perihan Hanım'ın talihsizliği, Şah Muhammed Hudabende'nin (1578-1587) eşi Hayrünnisa Begüm ile aynı dönemde yaşamasıydı. Hayrünnisa Begüm, eşinin cülûsu öncesinde Perihan Hanım'ın kendisi ve evlatları için yaratacağı riski görmüş ve öldürülmesi konusunda eşini ikna etmişti (Yıldız, 2018, ss. 65-69-70)[2].

Mehd-i Ulyâ konusunda yapılan ilk çalışma, Gülay Çınar Karadağ'ın *Safevî Devleti'nin Güçlü Melikesi Hayrünnisa Begüm (985-987/1578-1579)* başlıklı makalesidir[3]. Bu çalışma, Safevî kadınları üzerine daha genel bir araştırma yapılması gerekliliğini ortaya çıkartmış ve bunun üzerine, tarafımızdan *Safevîler Döneminde Kadın* başlıklı tez çalışması yapılmıştır[4]. Mevcut çalışmada Mehd-i Ulyâ'nın hayatı; Perihan Hanım'ın siyasi faaliyetleri, II. İsmail'in kısa süreli yönetimi ve 1578-1590 Osmanlı-Safevî Savaşı dikkate alınarak incelenmiş ve konu melikenin doğumundan itibaren, yeni kaynaklar ışığında geniş bir perspektiften değerlendirilmiştir. Bu şekilde, Mehd-i Ulyâ'nın ailesi ve Safevî sarayına gelişi konusu farklı kaynaklar ışığında değerlendirilmiş, II. İsmail'in tahta çıkışı ve ölümü konusu Şiî kaynaklar ve Türkçe literatür dikkate alınarak aktarılmış; Türkiye'de Safevî kadınlarına dair literatürün zenginleşmesi amaçlanmıştır.

---

[2] Şah İsmail dönemi hakkında bk. (Anonim, 1350, ss. 496-500; Kadı Ahmet Kumî, 1359, s. 290). Ayrıca Şah Tahmasb ve Şah II. İsmail dönemleri için bk. Mahmud b. Hidâyetullah Afûşteî Natanzî, 1373, ss. 69-70; Muhammed Hasan Recebî, 1375, ss. 45-46).

[3] Bk. Gülay Karadağ Çınar (2011). Safevî Devleti'nin Güçlü Melikesi Hayrünnisa Begüm (985-987/1578-1579), *Türkiyat Mecmuası, 21*(2), 87-104.

[4] Bk. Onur Yıldız, (2018). *Safevîler Döneminde Kadın* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

1. Mehd-i Ulyâ'nın Yükselişi

Mehd-i Ulyâ-Hayrünnisa Begüm,[5] muhtemelen 1548 yılında, Şiî Mar'aşî Hanedânı'nın yönetimindeki Mâzenderân vilâyetinde, Behşehr'de doğdu. Babası II. Mîr Abdullah, Mar'aşîlerin Safevîler yönetimindeki mahallî Mâzenderân yönetiminin valisiydi. Annesinin ismi Fahrünnisa Begüm'dür. Mîr Abdullah'ın nesebi ve seyyâdeti, tartışmasız bir şekilde hanedânın kurucusu Mîr Seyyid Kıvâmüddin (Mîr-i Bozorg) (ö.1359) üzerinden, Şiî-İmâmî mezhebin dördüncü imamı Zeynelâbidin'e dayanmaktadır[6]. Mehd-i Ulyâ; Mîr Abdülkerim ve Mîr Aziz isimlerindeki kardeşleriyle Safevî sarayında tutulmuş, bu kardeşlerden siyasi anlamda daha iddialı olduğu düşünülen Mîr Abdülkerim, bilinmeyen bir sebepten ölmüştü. Mîr Aziz ise sarayda Şah Tahmasb'ın değer verdiği şehzadelerdendi. Bu kardeşlerin saraya Şah Tahmasb'ın emriyle getirilmesi, Mâzenderân'ı Safevî Devleti'nden önce yöneten Sadât-i Mar'aşî'nin hanedân ailesinin iki kanadı arasında gerçekleşen bir iç savaş neticesinde gerçekleşti (Türkmen, 1387, ss. 220-221; Rumlu, 1387, ss. 654-655).

Şah İsmail döneminde (1501-1524), Safevî Devleti'ne bağlanan Mâzenderân'ın, merkezden atanan bir hanedân üyesi tarafından yönetilmesi fikri, ilk defa Şah Tahmasb döneminde ortaya çıkmıştı. Bu anlamda, 1533 yılında görevlendirilen ve Mâzenderân'ın tamamının yöneticisi konumunda olan Mîr Abdullah b. Mîr Sultan Mahmud'un faaliyetleri, merkez tarafından takip ediliyordu. Mîr Abdullah'ın topraklarını genişletmek muradında olduğu, merkezin saldığı vergilere itiraz ettiği ve inatçılığına dair şikâyetler, Mar'aşîler'in Mîr Şâhî

[5] Bu sayfadan sonra, Safevî kaynaklarında Melike Hayrünnisa Begüm'den genellikle lakabı olan "Mehd-i Ulyâ" şeklinde söz edilmiş olması hasebiyle bu kullanımdan istifade edilecektir. Mehd-i Ulyâ lakabının İslâm devletlerinin haremlerinde kullanılmaya başlaması, Timurlular'a dayanmaktadır. Timurlu Şâhruh'un (1405-1447) hanımı Gevher Şad Begüm (ö.1457), bu lakabı ilk defa kullanmıştı. İran'da Safevîler ve Kaçarlar'ın hareminde hükümdar anne ve eşleri için kullanılan bu lakap, bu kişilerin makamlarının yüceliği ve cennete yakınlığı tasavvurundan olsa gerek, "yüce beşik-taht sahibi" anlamındadır. Hayrünnisa Begüm için Seyyide Hanım, Belkıs-i Sani gibi farklı lakaplar da kullanılmıştı. Diğer taraftan, onun isminin sonuna eklenen Türkçe kökenli "Begüm" kelimesi, haremde şahlara en yakın olan kadın sınıfı için "hanımım" anlamında kullanılırken benzer anlama sahip ve yine isimlerin sonunda "hanım", yani melike kullanımı, saray ve halk arasında daha genel bir şekilde kullanılmaktaydı (Della Valle, 1348, ss. 95-97; Hicâzî, 2002, ss. 290-291). Ayrıntılı bilgi için bk. Dehhuda, 1377, "Mehd-i Ulyâ" maddesi.

[6] Mehd-i Ulyâ'nın şehzadeleri hakkında: "(Şehzade Abbas) hem baba ve hem de anne tarafından efendilik ve velilik ağacının meyvesi, saltanat ve hilâfet bağının fidanıydı. Zira, onların anne tarafından ulu dedeleri, sülûk sahiplerinden ve ehllullahtan olup, dergâhın mümtazlarından idiler. Bununla da diğer Safevî şehzadeleri ve yüksek sülalenin mensupları arasında büyük bir imtiyaza malik idiler." (Türkmen, 1387, s. 218).

kolundan ve bölgenin yönetimine şerik olmak isteyen amcasının oğlu Mîr Murad ve yakın çevresi desteğiyle saraya iletiliyordu. Bu durumdan rahatsız olan Şah Tahmasb, bölgenin mali durumunun yakından incelenmesi ve denetimin arttırılması maksadıyla, bölgeye görevliler gönderiyordu. Mîr Abdullah'ın hasımları ise görevlilere tesir ederek Şah Tahmasb'ı kışkırtmaktaydılar (Hüseynî, 1379, ss. 243-245; Natanzî, 1373, ss. 72-74).

Mîr Abdullah, Kazvin'e giderek Şah Tahmasb'a değerli hediyeler sunmuş ve af dilemişti. Ancak tüm çabalarına rağmen Şah Tahmasb, Mâzenderân yönetiminin ikiye bölünmesi ve Mîr Murad'ın yönetime şerik olmasını istiyordu. Mîr Abdullah, zahirde bu emre itaat etse de daha sonra itiraz etmiş ve merkezden gönderilen Mîr Murad'ın Mâzenderân'a girişini engellemişti. Bu sırada yaşanan olaylarda Mîr Murad'ın destekçilerinden Mîr Ali Han öldürülmüş ve Şah tarafından Mîr Abdullah'a alternatif olarak görülen Mîr Kıvâmüddin, oğlunun öldürülmesi ertesinde Rüstemdâr'a kaçmıştı. Bu olaylar, sarayın Mîr Murad'ı desteklemek için zikredilen eyalete ordu göndermesine ve Mîr Abdullah'ın isyancı addedilmesine sebep oldu. Mîr Abdullah, 1566'da ikinci defa Mâzenderân'a girmeye çalışan Mîr Murad'ın kuvvetleriyle mücadelesinde öldürüldü. Onun ölümünden Mîr Murad veya küçük yaştaki oğlu Mirza Han lakaplı Mîr Mahmud[7] sorumlu tutulmaktadır. Onun tüm mallarına, Şah'ın emriyle el konuldu. Dönem kaynaklarında, bu ölüm emrini Şah Tahmasb'ın verdiği konusunda ittifak vardır (Şirazî, 1369, ss. 127-128-140; Kumî, 1359, C. II, ss. 659-60; Mar'aşî, 1368, ss. 101-110-135).

Şah Tahmasb, Mîr Abdullah'ın ölümü sonrasında Sadât-i Mar'aşî'yi kontrol altında tutmak amacıyla, evlatlarını başkent Kazvin'e getirtmişti. Mar'aşîler, İran'ın köklü seyyid ailelerden biri olup Tacik ahali arasında itibar görüyordu. Bu sebeple Şah Tahmasb, Şehzade Muhammed Mirza'nın, Mehd-i Ulyâ ile nikâhlanmasını istedi. Bu nikâhın tarihi, 1566 yılı sonlarında olmalıdır (Felsefi, 1375, C. I, ss. 17-19).

Şah Tahmasb'ın sekiz veya dokuz kızının olduğu bilinmektedir. Bu kızlar, şehzadeler gibi yetiştirilmiş, küçük yaşlardan itibaren aldıkları dinî ve ilmî eğitimle Şah'ın danışmanı konumuna yükselmişlerdi. Örneğin Şamlu Ali Bey'in lalası olduğu Zeynep Begüm, babasının tüm yönetim işlerinde danıştığı kızıydı. Avşar Halil Han'ın yetiştirdiği Perihan Hanım ise ilmî ve siyasi kabiliyeti açısından zamanın melikesi olarak görülüyordu. Mehd-i Ulyâ, bu kudretli saray kadınlarının eğitim ve yaşantısına yabancı değildi. O, babasının hareminde dinî

[7] Mâzenderân'ın yönetiminde, başlarda Mîr Murad ve merkezden yollanan Hasan Mirza şerik olmuştu. Daha sonra Mîr Murad, topraklarını genişletmeye gayret etti. Şah Tahmasb'ın ölümünden sonraki iç karışıklıklar ve Şah II. İsmail'in tahta çıkmasıyla (1576-1577), Mâzenderân'ın tamamı Mîr Murad'ın oğlu Mirza Han tarafından yönetilmiştir. Mirza Han'ın, II. İsmail tarafından mutlak bir şekilde desteklendiği anlaşılmaktadır (Gilânî, 1352, ss. 53-55).

eğitimini tamamlamış, Safevî sarayına geldiğinde ise Mâzenderân'ın edebiyat ve şairleri konusunda merakını sürdürmüştü (Türkmen, 1387, s. 220; Natanzî, 1373, ss. 70-72; Gilânî, 1349, ss. 63-65).

Bu dönemde Horasan eyaleti, Şamlu ve Ustaclu aşiretlerinin kontrolünde olup Safevî doğu sınırlarının korunmasında önemliydi. Bu aşiretler Şah Tahmasb'a, Özbekler'e karşı hududun savunmasız kaldığından bir mirzanın valiliğe gönderilmesi konusunda baskıda bulunuyorlardı. Diğer taraftan bu aşiretler, bir mirzaya lalalık yaparak onu kontrolleri altında tutmak suretiyle başkentte tesirli olmak muradındaydılar. Anlatılanları dikkate alan Şah Tahmasb, Muhammed Mirza ve eşi Mehd-i Ulyâ'nın Horasan eyaletinin merkezi Herat'a gönderilmesine karar verdi. Şah Tahmasb, itikadî anlamda güçlü ama yönetimsel anlamda zayıf Muhammed Mirza'nın adımlarından haberdar olmak amacıyla onun yanında, lala Şah Kulu Han Tekelü'yü de görevlendirmişti (Rumlu, 1387, s. 552; Şamlu, 1371, ss. 117-118; Şirazî, 1369, s. 128).

Mehd-i Ulyâ, 1566 yılı sonu veya 1567 yılı başlarında, eşiyle Herat'a gitmiştir. Onun büyük oğlu Hamza Mirza 11 Rebiülevvel 974 (26 Eylül 1566), Abbas Mirza ise 27 Ocak 1571 tarihinde doğmuştur. İlk andan itibaren Muhammed Mirza ve eşi, lala Şah Kulu Han ve bölgeyi kontrol eden Şamlu ve Ustaclu emirleriyle ihtilâf yaşamışlardı. Özellikle Ustaclu Muhammed Han'ın, Kazvin'i Mehd-i Ulyâ'nın devlet işlerine müdahalesi ve Kızılbaş reisleriyle anlaşmazlığı konusunda bilgilendirmesi, Şah Tahmasb'ı rahatsız etmeye başlamıştı. Bu sırada yaşanan bir dizi olay, Mehd-i Ulyâ'yı İslâm tarihinin kudretli kadın figürlerinden biri hâline getirdi. Bu dönemde Horasan'da görülen çiçek hastalığı salgını, Muhammed Mirza'nın görme yetisini kaybetmesine sebep oldu. Bu durum Kızılbaşlar açısından, mirzanın kifayetsizliğini arttırmış ve onlar, devlet işlerinde şehzadeyi sembolik bir konuma getirmeyi planlamışlardı. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu sırada Mehd-i Ulyâ, evlatlarını Kızılbaş tahakkümünden korumak ve eşinin işlerini yoluna sokmak amacıyla saltanat mührünü eline almış ve devletin namus ve haysiyetini korumayı amaçlamıştı (Natanzî, 1373, ss. 114-115; Esterâbâdî, 1366, ss. 103-107; Busse, 1367, ss. 92-93).

Mehd-i Ulyâ, Kızılbaşların Horasan'daki askerî faaliyetlerine müdahale ediyor, eşinin adına resmî yazışmalar düzenliyor, temsilcileri kabul ediyor ve özellikle İran'ın farklı bölgelerinde bulunan görevlilere talimatlarda bulunarak onlardan mektup kabul ediyordu. Bu aşamada Mehd-i Ulyâ'nın, saltanat işlerine aşina olmaya başladığı anlaşılıyor. Diğer taraftan, büyük oğlu Hamza Mirza'yı bu dönemde saltanata hazırladığına dair bir veri olmasa da Kızılbaşların, bu mirzayı Herat'ta tutma istekleri dikkate değerdir. Nitekim bir süre sonra, şikayetlerden rahatsızlığı had safhaya ulaşan Şah Tahmasb, Şehzade Muhammed'e, eşini ve küçük oğlu Abbas Mirza'yı yanına alarak Fars eyaletine gitmesini ve Hamza Mirza'yı ise Kızılbaş büyüklerinin kontrolünde Horasan valisi olarak bırakmasını emretmişti. Ancak Hamza Mirza'nın Herat'ta kalmasının yaratacağı riski fark

eden Mehd-i Ulyâ, Şah Tahmasb'dan oğlu Abbas'ın bir buçuk yaşında olduğu ve aile hasretinden haberdar olmayacağını belirterek Herat'ta kalmasını, büyük oğlunun ise kendisiyle birlikte Şiraz'a gönderilmesini istedi. Bu teklifin kabul edilmesiyle Abbas Mirza Herat'ta vali olarak kalırken Mehd-i Ulyâ, 1572 yılında eşi ve oğlu Hamza ile Şiraz'a gitti ve eşinin 1578 yılındaki cülûsuna kadar burada kaldı (Türkmen, 1387, s. 223; Conâbedî, 1378, s. 600; Şamlu, 1371, ss. 103-117).

2. Perihan Hanım ve Mehd-i Ulyâ Mücadelesi

Şah Tahmasb'ın kızı Perihan Hanım (1548-1578), Eher şehrinde doğdu. Perihan Hanım'ın annesi Sultan Ağa Hanım'dır ve halası Şehzade Sultanım'ın[8] Şah Tahmasb'ın devlet işlerinde danışmanı olduğu dönemde, bu kudretli kadın tarafından eğitilmiş ve memleket işlerine vâkıf olmuştur (Yıldız, 2018, s. 98)[9]. Sarayda yetiştiği dönemde Meşhed'de bulunan kardeşi Süleyman Mirza'yı babasının gözünde değerli bir konuma yükseltmeye çalışan Perihan Hanım, kardeşinin kifayetsizliği sebebiyle ilk başarısızlığını yaşadı. Gürcü komutan Ali Han'ın kız kardeşi Sultanzade Hanım'dan doğan Haydar Mirza ise annesinin kudretli bir kadın olması sebebiyle, Perihan Hanım'ın tesirinden uzak kalabilmişti. Öte yandan görme yetisinin zayıf olmasından ötürü Muhammed Mirza'nın, Şah Tahmasb'dan sonra yönetime geleceğine dair genel kanı olumsuzdu. Bu sebeple, Sultanım Begüm'den doğan ikinci şehzade İsmail Mirza, babasınca sevilmemesine rağmen, Perihan Hanım tarafından destekleniyordu. Perihan Hanım, Sultanım Begüm'ün devlet işlerinden bîhaber olması sebebiyle, Safevî sarayında adı geçen şehzadenin temsilciliğini üstlenmiş ve onu Şah Tahmasb'a sûfî tabiatlı bir şehzade şeklinde tanıtmıştı (Natanzî, 1373, ss. 70-71; Kumî, 1359, ss. 396; Türkmen, 1387, ss. 135-136).

Şah Tahmasb 14 Mayıs 1576 gecesinde, hekimlerin tedavilerine cevap vermemeye başlamış ve Kızılbaşlar, onun ağzından müstakbel şahın ismini duymak istemişlerdi. Bu sırada Şehzade İsmail'in, babası tarafından Kahkaha Kalesi'nde esir tutulması sebebiyle Şah Tahmasb'a yakın kişiler, hastalığı döneminde onun yanında bulunan Haydar Mirza ve Perihan Hanım idi. Perihan Hanım, Kızılbaşlar tarafından desteklendiğini iddia ettiği İsmail Mirza için Şah Tahmasb'a telkinde bulunurken Haydar Mirza'nın annesi ise oğluna, Şah'ın son

[8] Şah Tahmasb'ın annesi Taçlı Begüm'ü haremden çıkartması ertesinde Şehzade Sultanım haremin mutlak yöneticisi konumuna gelmiş, 1558 yılında Osmanlı haremi ile barış şartlarının konuşulması gibi birçok konuda siyâseten ön planda olmuştu. Perihan Hanım ise Behram Mirza'nın oğlu Beddiüzzaman Mirza ile nikâhlanmasına rağmen, tıpkı halası gibi ömrünün sonuna kadar sarayı terk etmemiş ve halasını örnek almıştı (Şucai, 1384, ss. 119-120).

[9] "Cüz'i, külli, mülki ve mali işler, Perihan Hanım'ın onayı ile gerçekleşiyordu. Padişahlığın, siyaset ve yönetim hususunda gereklilikleri, saltanat kaideleri gibi tüm önemli işler, bu akıllı ve adil melikenin danışmanlığı ile yürütülüyordu. Onun haber ve onayı olmadan, hiçbir irade faaliyete geçirilmiyordu." (Natanzî, 1373, s. 70).

kararına bakmadan gece sarayda kalmasını, hazine ve silah depolarının kapılarını kontrol etmesini ve babasının vefatı ertesinde taç ve kılıcını kuşanarak sarayın balkonundaki mübarek mindere oturmasını söylemişti[10]. Bu plana göre, Kızılbaşlara hazineden ihsanlarda bulunan Şehzade Haydar, Perihan Hanım cephesi harekete geçmeden tahta erişecekti. Şunu da belirtmek gerekir ki bu sırada Haydar Mirza, başlarda mutlak bir şekilde Gürcü akrabaları, Şeyhavendler, Talişler ve Ustaclu aşireti tarafından desteklenirken Rumlu, Şamlu ve Avşarlar başta olmak üzere diğer Kızılbaşlar, İsmail Mirza'yı destekliyorlardı. Muhammed Mirza ise başkentten gelen haber ve tekliflere rağmen, şahlık muradının olmadığını söylemişti. Haydar'ın lalası Yüzbaşı Ustaclu Hasan Bey, şehzadeyi tahta çıkartacağından ve aşiretinin başkentteki mutlak gücünü takviye edeceğinden emindi (Rumlu, 1387, ss. 601-609; Fesai, 1378, C. I, ss. 412-414; Dağlar, 2018, ss. 55-56)[11].

Şah Tahmasb, 24 Mayıs 1576 sabahı vefat etti. Bu sırada sarayda bulunan tek şehzade Haydar Mirza sarayın kapılarını kapatmış, Perihan hanımı esir almış ve Şah Tahmasb'ın olduğunu iddia ettiği bir icâzet mührü ile tahta çıkmıştı. Şahsevenler olarak bir bayrak altında toplanan Haydar destekçileri, onun huzuruna çıkarken, muhalif Kızılbaşlar ise Şah Tahmasb'ın mührünün bir kadın tarafından taklit edildiğini iddia ederek sarayın kapısına dayandılar. Bu sırada Haydar'ın ayağını öpmek için huzura gelen Perihan Hanım, kadınların devlet işlerine müdahil olacak akla sahip olmadığını belirterek onun ayaklarına kapanmış ve annesinin de şahitliğini talep ederek af dilemişti. Bu durum karşısında yüreği yumuşayan Haydar, kardeşi Süleyman Mirza ve dayısı Şemhal Sultan'ın itaatini garantilemesi durumunda, Perihan Hanım'a babasından daha şefkatli olacağını belirterek onu affetti. Kur'an'a el basarak sarayın at kapısından çıkan ve konağına giden Perihan Hanım, kapı anahtarlarını almış ve dayısına vermişti. Akabinde, çoğunluğu Çerkes askerler ve İsmail Mirza destekçilerinden oluşan isyancılar, korucuların aradan çekilmesiyle hareme ulaşıp korkudan kadın kıyafetiyle annesinin yanında saklanan Haydar'ı öldürdüler (Türkmen, 1387, ss. 201-203; Şamlu, 1371, ss. 97-100; Yıldız, 2018, ss. 111-112)[12].

[10] Perihan Hanım, bu sırada Kızılbaşların Şah'ın ahvalinden haberdar olmak için Haydar Mirza ile irtibat kurmasından rahatsız olmuş ve bu durumu engelleme yolunda, Şah'ın kafasını karıştırarak Haydar'dan rahatsız olması için gayret göstermişti. Ayrıca Şah'ın kardeşi Behram Mirza'nın oğlu İbrahim Mirza'yı ise onun işleriyle ilgilenmesi için saraya getirtmişti (Hicâzî, 2002, s. 221).

[11] Kızılbaşların Şehzade İsmail'i saltanata daha layık görmeleri onun savaşçı özelliğinden kaynaklanmaktaydı. Şehzade Haydar ise seyahatnâmelerde, yumuşak tabiatından ötürü kadınlara benzetilmiş ve ordu tarafından desteklenmediği belirtilmişti (*Sefernâme-i Venizîyan der İran (Şeş Sefernâme)*, 1349, ss. 436-437).

[12] Bu konuda farklı bir değerlendirme için bk. (Dağlar, 2018, ss. 56-57).

Bu sırada Perihan Hanım, İsmail Mirza'nın cülûsunu gerek annesinin siyaset bilmezliği gerekse mirza ile yakınlıkları sebebiyle faydalı görmüş ve başkentte bir fetret dönemi yaşanmaması için devlet işlerini kontrol etmişti. Bu dönemde Tekelü taifesinin yarattığı huzursuzluğu çözüme kavuşturan Perihan Hanım, Kızılbaşların tüm faaliyetlerinden Halifetü'l-hulefâ Hüseyin Kulu Han tarafından haberdar ediliyordu. İskender Bey'e göre, memleketin hiçbir işi onun onayı olmadan gerçekleşmiyordu (Türkmen, 1387, ss. 203-205; Yıldız, 2018, ss. 112-113).

İsmail Mirza (1537-1577), Türkmen Musullu aşiretinden Sultanım Begüm'ün oğlu ve Muhammed Mirza'nın küçük kardeşiydi. 1547 yılında, Osmanlı-Safevî savaşı sırasında Kızılbaşların gözde şehzadesi konumuna gelmiş, Kars içlerine kadar yürüttüğü yağma-kıyım faaliyetlerinde ve özellikle Erzurum Kalesi kuşatmasında, askerî kabiliyetini kanıtlamıştı. Onun Kızılbaşlar nazarındaki itibarı, 1555 Amasya Antlaşmasına rağmen Osmanlı sınırlarına tacizlerini devam ettirmesi ve cinsel yönelimi, Şah Tahmasb'ın evladına öfke beslemesine ve onu Şiraz valiliğinden sonra Herat'a göndermesine sebep olmuştu. Burada Sünnî ahaliye olumlu davranışları ve eski alışkanlıklarını devam ettirmesi sebebiyle şikâyet edilen İsmail Mirza, 1557 yılında yirmi yıla yakın bir süre boyunca mahkûm edilmek üzere Kahkaha Kalesi'ne götürüldü. Esareti sırasında defalarca öldürülmek istenen Şehzade, aşırı afyon kullanımı sebebiyle paranoya belirtileri gösteriyordu. Hatta Perihan Hanım'ın emriyle Kızılbaşlar onu Kazvin'e götürmek için zikredilen kaleye geldiklerinde, korkudan kaleden çıkamamıştı (Natanzî, 1373, ss. 41-58-65; Hinz, 1371, ss. 21-35-38; Nəcəfli, 2019, ss. 499-500).

1 Eylül 1576 yılında Şah II. İsmail tahta çıktığında Kızılbaşlar, kahir bir hükümdarın saltanatı sebebiyle Osmanlı sınırındaki sorunların çözüleceğini düşünüyorlardı. II. İsmail, cülûs töreninde hanedan üyelerine, itaatleri durumunda sınırsız ihsan sözü vermiş ve Şiî ulemâyı saltanatının asıl sahibi görmüştü. Ancak yönetiminin ilk ayından sonra, onun hiçbir sözünde sabitlik görülmedi. İlk olarak Perihan Hanım, Kızılbaşlar ile irtibatı ve bir kadın olarak devlet işlerine müdahalesi sebebiyle, saltanat namusuna mugayir bir şekilde davranmakla suçlandı ve mallarına el konularak ev hapsinde tutuldu. Ardından, Perihan Hanım'ın kardeşi Süleyman Mirza, müttefikleri, hanedan üyeleri Bediüzzaman Mirza ve İbrahim Mirza başta olmak üzere Safevî hanedan üyelerinin neredeyse tamamı öldürüldü. Kaynaklara göre, mutaassıp bir Sünnî olan Sadrazam Mirza Mahdum Şerifî'nin, hanedan üyelerinin yok edilmesi hakkında tüm telkinleri, Şah tarafından dikkate alınıyordu (Natanzî, 1373, ss. 41-42; Conâbedî, 1378, s. 304; Esterâbâdî, 1366, ss. 96-67; Aydoğmuşoğlu, 2016, ss. 62-63).

Safevî kaynakları, Şah II. İsmail'in Sünnî cemaat ve öncülerine lanet edilmesini yasakladığını, Şiîlik ve lanetleme ritüellerinde aşırıya giden Esterâbâdlı Şiîleri

cezalandırdığını, devrin meşhur fakihleri Muhakkik Kerekî'nin oğlu Abdülâlî Kerekî ve torunu Seyyid Hüseyin Kerekî'yi öldürmek istediğini kaydetmişlerdir. Şah'ın yönetiminin ortalarında, Kızılbaşlar da korkudan vasiyet vermeden ve kefen giymeden huzura çıkamaz olmuşlardı. Şah'ın vekili Emirhan Türkmen her defasında aşağılanmış, Halifetü'l-hulefâ Bulgar Halife'nin oğlu öldürülmüş, kendisi ise Ehl-i sünnete hakareti sebebiyle işkence edilerek saraydan atılmış ve hatta, İran'a sığınan beş yüz kadar Safeviyye sûfîsi öldürülmüştü (Efendi, 1401, ss. 132-133; Conâbedî, 1378, ss. 588-590; Aydoğmuşoğlu, 2016, ss. 64-65).

Şiraz'da bulunduğu esnada Mehd-i Ulyâ'nın, son iki oğlu Tahmasb Mirza ve Ebû Talib Mirza doğmuştu. II. İsmail, kardeşi Muhammed Mirza'yı tehlike olarak görmemiş, ancak oğullarının ortadan kaldırılması emrini vermişti. II. İsmail'in annesinin, büyük oğlu Muhammed'in canının bağışlanması konusunda yalvarması da onun hayatta kalmasında etkiliydi. Şah'ın emriyle şehzadeleri öldürmek için Şiraz'a giden görevliler, buraya ulaştıklarında onun ölüm haberini aldılar. Herat'ta bulunan Abbas Mirza ise şans eseri hayatta kalabilmişti.[13] Şiraz'da iken Muhammed Mirza, eşinin desteği olmadan hiçbir işi yapamaz olmuştu. Mehd-i Ulyâ, başkentteki müttefikleriyle irtibat kurarak tüm mühim işleri kontrol ediyordu (Türkmen, 1387, ss. 220-225; Natanzî, 1373, ss. 113-115; Esterâbâdî, 1366, ss. 101-103).

Şah II. İsmail'in ölümünün azmettiricisini belirlemek, onun ölüm haberi sonrasında başkentte yaşanan ferahlama sebebiyle güçtü. Bu haberle Kızılbaşlar, Osmanlı topraklarına sefer düzenlenmeyeceğinden, Şiî Ulemâ ise Sünnîliğin İran'da yayılmayacağından emin olmuşlardı. Esir tutulan Perihan Hanım, 24 Kasım 1577 tarihinde Şah'ın cansız bedenini, müsahibi Arapgirlü Hasan Bey Helvacıoğlu'nun kucağında gören ilk kişiydi. II. İsmail'in zahirde aşırı afyon tüketmekten öldüğü belirtilirken vekili Emir Han Türkmen, mallarına el konulan ve hamamda esir tutulan müctehid Seyyid Hüseyin Kerekî, harem kadınları ve Perihan Hanım, bu ölümden sorumlu tutulmaktaydılar. Safevî kaynaklarının ittifakı ve Şah II. İsmail'e yazdığı mektupta kullanılan dil dikkate alındığında, onun öldürülmesinin Perihan Hanım'ın işi olduğu anlaşılmaktadır.[14] Nitekim ölüm haberi ertesinde Kızılbaşlar, Perihan Hanım'ı saltanat vekili görmüş ve devlet işlerinin düzene sokulması için kapısında toplanmışlardı (Türkmen, 1387, ss. 242-243; Efendi, 1401, ss. 70-75).

Perihan Hanım, öncelikle Şah'ın ölümünün bir süre ahaliden saklanmasını istedi. Haydar'ın tüm müttefikleri, olası bir ittifak için serbest bırakıldılar. Perihan

[13] Şehzade Abbas'ın öldürülmesi görevi, Ali Kulu Han Şamlu'ya verildi. Herat'a ulaştığında bu vazifeyi Ramazan ayında olunması ve Abbas'ın da süt annesi olan validesinin ısrarı neticesinde erteleyen Ali Kulu Han, bayram ertesinde II. İsmail'in ölüm haberini almış ve planından vazgeçmişti (Taherî, 1354, ss. 101-103).

[14] Perihan Hanım'ın kardeşine uzun mektubu için bk. (Hicâzî, 2002, ss. 54-56).

Hanım'ın emriyle, Türkmen, Tekelü, Ustaclu, Şamlu, Avşar ve Zülkadir aşiretlerinin aksakallıları danışma meclisi kurdular ve başkentin asayiş önlemlerini yedi paya bölüştürdüler. Kızılbaşlar, dayısı Şemhal Sultan aracılığıyla Perihan Hanım'ı konuşulan tüm konulardan haberdar ediyorlardı. Perihan Hanım emir vermeden, devlet erkânının Şiraz'a gidip Muhammed'e itaat bildirmesi yasaklanmıştı (Gilânî, M. A., 1349, ss. 63-34; Hicâzî, 2002, ss. 222-223; Gholsorkhi, 1995, ss. 149-150; Yıldız, 2018, ss. 113-114).

Kızılbaş emirlerinin aklında, devletin sekiz aylık Şehzade Şuca tarafından yönetilmesi, Perihan Hanım'ın ise gölge hükümdar olarak devletin yönetimini üstlenmesi yer edinmeye başlamıştı. Ancak toplantıların sonunda, kadınların yönetime karışmasının mümkün olmadığı ve saltanat hakkının Muhammed'in olduğu düşüncesi destek gördü (Yıldız, 2018, ss. 114-115). Bu sırada Perihan Hanım, devleti yönetmeye isteği olmadığını söyleyerek zayıf kardeşi Muhammed'in saltanatında devleti yönetme planları yapmaya başlamıştı. Hatta Muhammed Mirza'nın saltanatını onaylayan mühür dahi onundu. Ancak Perihan Hanım'ın tüm bu plan ve faaliyetlerini, vezir Mirza Selman Caberi Şiraz'a ulaşıp Mehd-i Ulyâ'nın ayağına kapandığında açık etmişti. Mehd-i Ulyâ bu olayların öncesinde, başkent Kazvin'de müttefiklerini belirlemiş ve bunlardan kudretli olanı Mirza Selman'a[15] sadrazamlığı vadetmişti (Türkmen, 1387, ss. 218-222; Natanzî, 1373, ss. 60-62, 70-73; Celaleddin, 1366, s. 46).

3. De Facto Lider Mehd-i Ulyâ ve Ölümü

Mehd-i Ulyâ, eşi ve oğlu Hamza Mirza ile Şiraz'dan başkente yürürken Kazvin'in kontrolü çoktan Türkmen ve Tekelü aşiretlerinin eline geçmişti. Kızılbaşlar, kısa aralıklarla başkentteki kaos ve hükümran değişimlerinde çıkarlarını korumak için hâkim oldukları bölgelerde bir şehzadeyi esir tutarak bu durumu devletin çıkarlarına uygun göstermişlerdir. Bu sırada Abbas Mirza, diğer bir güçlü aşiret ittifakı olan Şamlu ve Ustacluların elinde, Herat'ta idi. Bu durumda Mehd-i Ulyâ, Kızılbaşların gelir kaynaklarını daraltıp veliaht olarak gördüğü oğlu Hamza Mirza için Kazvin'de Türkmen, Tekelü aşiretleri, Mazenderânlı akrabaları ve Taciklerden oluşan bir ittifak kurdu.

Bu anlamda, Şah Tahmasb'ın hapse attırdığı Gilan yöneticisi Han Ahmed, serbest bırakılarak yönetim bölgesine gönderildi. Şah'ın kardeşi ilan edilen Han Ahmed, hanedandan Meryem Begüm ile nikâhlandı. Han Ahmed'in muhtemel desteği, Mehd-i Ulyâ'nın babasının intikamını alma yolunda Gilan'da yürüteceği askerî faaliyetler için de önemliydi. Gazi Bey Dülkadir,[16] Şah II. İsmail'in emriyle altı

[15] Mirza Selman, Perihan Hanım'ın nüfuzundan ve o hayatta oldukça Mehd-i Ulyâ'nın sıradan bir harem kadını olacağından söz etmişti. Bu durumda Muhammed Hudabende ise Perihan Hanım'ın gölgesinde kalacaktı. Diğer taraftan Kumî, Mirza Selman'ın Perihan Hanım'a açık düşmanlığından bahseder (1359, C. II, ss. 657-658).

[16] Kapsamlı bilgi için bk. (Hinz, 1371, ss. 130-132).

şehzadeyi ve Hamza Mirza'yı öldürmek için görevlendirilmişti. O, başta şah ve melikenin ayağına kapanarak mansıp elde etse de daha sonra melikenin emriyle İstahr Kalesi'nde öldürüldü (Yıldız, 2018, ss. 118-119). Ekonomik tedbirler hususunda, geliri aşiretlere ait olan Kâşân, Simnân, Demavend, Hezar Cerib, Talikân'ı içeren sekiz mühim bölge, has arazisi olarak doğrudan melikeye bağlandı. Başkente yürüyüş sırasında, İsfahan'ın yönetimi ve gelirleri, fiiliyatta saltanat vekili ilan edilen Şehzade Hamza Mirza'ya verildi. Yönetimle ilgilenmesi için de melikenin akrabalarından Mîr Hüseyin Mazenderânî, yönetime şerik edildi. Müstakbel şahın kafilesi başkente yakın Pire Sûfiyân bölgesine geldiğinde, Perihan Hanım'ın öldürülmesi kararı alınmış ve Mehd-i Ulyâ'nın başkentte ve haremde rakipsiz hâle gelmesi planlanmıştı (Esterâbâdî, 1366, s. 103; Gilânî, 1349, ss. 65-67; Şucai, 1384, ss. 133-134).

13 Şubat 1578'de Muhammed Mirza, tahtı teslim almak için Kazvin'e yaklaştığında Perihan Hanım, iki buçuk aydır devletin yöneticisi konumundaydı. Onun tüm faaliyetleri, Mehd-i Ulyâ tarafından eşine saltanata ortak olma girişimleri şeklinde yansıtılmış ve kudretli iki kadının düşmanlıkları günden güne artmıştı. Perihan Hanım, muhafızlarına şahın karşılanması için Kazvin yakınlarına kendisiyle gelmelerini emretti. Onun altınla bezenmiş hevdecini, beş yüz kadar korucu muhafaza ediyordu. Perihan Hanım, kardeşine hasret ve hürmetini sunmuş, baba ve kardeşlerinin yaşadıkları sebebiyle üzüntüsünü belirtmiş, ancak Mehd-î Ulyâ'ya elini öptürmeyi reddetmişti. Şahı karşılamaya gelen ahali, tüm sokakları doldurmuş ve Perihan Hanım, zorlukla merasim alanına girebilmişti. Onu alıkoymakla görevlendirilen lalası Halil Han Avşar ise törenin bitmesini bekliyordu. Törenin bitişinde, Hamza Mirza ve Şah Muhammed'in gözleri önünde, Perihan Hanım'ın hevdeci harem kadınlarından ayrılarak zorla Halil Han'ın konağına götürülmek istendi. Direnen muhafızları, bir süre sonra emrin Şah Muhammed'den geldiğini anlamış ve melikeyi teslim etmişlerdi. Perihan Hanım aynı gece, lalasının muhafızları tarafından boğularak öldürülmüştür (Esterâbâdî, 1366, s. 103; Yıldız, 2018, ss. 116-117)[17]. Bir iddiaya göre de ertesi gün kesilmiş başı, Kazvin kapısına asılmıştır (Bayat, 1338, s. 110).

Şunu da tekrar hatırlatmak gerekir ki Haydar Mirza'nın öldürülmesi hadisesinde, sarayı basan gruplar arasında Çerkes askerler önemli bir çoğunluğa sahipti. Perihan Hanım ve Şemhal Sultan tarafından kontrol edilen bu sınıf, baştan beri İsmail Mirza'yı destekliyordu (Aydoğmuşoğlu, 2016, ss. 60-62). Daha sonra Şemhal Sultan'ın sarayda tesirinin artmasıyla bu grubun mansıplardaki ağırlığı da artmaya başlamıştı. Mehd-i Ulyâ'nın kontrolü ele geçirdiği gibi Mâzenderânlı akrabalarına mansıplar dağıtması ve bu faaliyetine son zamanlarına kadar devam

[17] Perihan Hanım öldüğünde otuz yaşındaydı. Onun on bin tümenlik serveti ve diğer malları, öldürülmesi karşılığında Halil Han Avşar'a verilmişti. Halil Han Avşar, melikeyi Şah II. İsmail'i öldürmekle suçluyordu (Türkmen, 1387, ss. 223-225).

etmesi, Kızılbaşların yanında Çerkes unsuruna karşı da bir ittifak oluşturulmasına hizmet ediyordu.

Muhammed Hudabende tahta çıktığında, Şehzade Hamza veliaht tayin edildi. Mehd-i Ulyâ'nın kararıyla, saltanatın dayanağı olarak isimlendirilen ve sadrazam ilan edilen Mirza Selman Caberi'nin düzenlediği tüm resmî belgelerde, Hamza Mirza'nın mührü olacaktı ve böylece onun veliahtlığı korunacaktı[18]. Mehd-i Ulyâ başkente ulaştığında, Kızılbaşların saltanat planlarından haberdardı. Onlara güvenmeyen melike, II. İsmail'in oğlu Şuca'nın,[19] daha önce de olduğu gibi yönetime aday gösterileceğinden şüphelendi. Bu sebeple cülûs töreninin bir gün sonrasında, onun öldürülmesi emrini verdi. İlk etapta gölgede kalarak Kızılbaşlarla yüz yüze gelmeyen Mehd-i Ulyâ'nın temsilcisi, Mirza Selman'dı. O, tüm devlet işleriyle ilgileniyor, görevlendirme ve azilleri yapıyor, ordu işlerini emirlere danışarak yürütüyordu. Bu sırada Herat'ta bulunan Şehzade Abbas, lalası Ali Kulu Han Şamlu ve Mürşid Kulu Han Ustaclu'nun elinde bağımsız kararlar alıyor ve tehdit oluşturuyordu. Bu sebeple Türkmen ve Tekelü aşiretleri, şehzadenin başkente getirilmesi konusunda melikeye baskı yapmaya başlamışlardı (Türkmen, 1387, ss. 240-242; Kumî, 1359, ss. 690-394).

Melikenin harem kapısı, mansıpların dağıtıldığı yer hâline gelmişti. İran'ın farklı bölgelerinden gelen görevliler ve başkentin tesirli yöneticileri, şahı ziyaret etmeden melikenin kapısında sıraya giriyorlardı. Melikenin sırdaşı olan Mevlana Müneccim Efzel Kazvinî, başkentin yönetim işleri ve divan yönetim işlerinde görevlendirildi. Mîr Şemseddin Muhammed Habisi, sadr olarak görevlendirildi. Melikenin veziri ise Mîr Kıvâmüddin Hüseyin olmuştu. Kazaskerlik görevi, İran'ın meşhur seyyid hanedanlarından birinin önde geleni Muzaffereddin Ali Encu'ya verildi. Bu kişiler İran'ın soylu ailelerindendi ve melikeye bağlıydılar. Şamlu aşiretini kontrol etmek için Hamza Mirza'nın vezâret ve vekâletine Hüseyin Bey getirildi. Diğer taraftan, Kızılbaşların merkeze bağlılığı göz önünde bulundurularak birçok eyalet görevi, onlar arasında paylaştırıldı. Tüm bu kararların arkasında olan Mehd-i Ulyâ, Safevî tarihlerinde Sebe Melikesi Belkıs'ın ardından, İslâm âleminin ikinci büyük kadın yöneticisi olarak görülüyordu (Türkmen, 1387, ss. 223-226, 228; Natanzî, 1373, ss. 74, 143-144).

---

[18] Muhammed Hudabende'nin Kızılbaşlar tarafından onaylanmasında, onun 47 yaşında olması, gözlerinin görmemesi gibi durumlar etkili olmuştu. Zira kahir bir hükümdar arayışında olan Kızılbaşlar, II. İsmail'in saltanatında bu kararın yanlış olduğunu görmüş ve güçsüz bir hükümdarda karar kılmışlardı. Şehzade Hamza'nın veliahtlığı, bu anlamda Kızılbaşların değişen hamlelerine karşı tedbir alınması açısından da önemliydi.

[19] İskender Bey aynı bölümde, Şuca'nın meşhur seyyidlerden Şah Nimetullah Yezdî'nin torunu olduğundan ve lalası Veli Sultan Zülkadir tarafından korunarak bir veliaht gibi yetiştirildiğinden söz eder. Bu anlamda Mehd-i Ulyâ'nın hamlesi isabetli görünmektedir.

Kazvin'de bu olaylar yaşanırken Osmanlı Devleti, 1555 yılında son şeklini alan Osmanlı-İran sınırını yakından takip etmekteydi. Safevî başkentinde kahir bir yöneticinin olmayışı, II. İsmail'in ölümünden itibaren Osmanlı Devleti'nin dikkatini Gürcistan ve Azerbaycan'a celbetmişti. Osmanlı Devleti, Hazar Denizi'nin batı bölümünü İran'ın elinden alıp buradan denize açılan bir yolla ticari çıkarlarını şekillendirmek istiyordu. Ancak Osmanlı sarayından gönderilen II. İsmail'i öldürenlerin intikamını almak ve Gürcistan'daki Hristiyanların haklarını korumak muhtevalı mektuplar, Muhammed Hudabende'yi kışkırtmıyordu. Safevî tarafında barış yolları aransa da Şah'ın mektupları Osmanlı sarayına ulaşmadan kayboluyordu (Nevai, 1366, ss. 198-203; Kumî, 1359, C. II, ss. 675-679).

Bu sırada Kızılbaşların iç çatışmalarını ganimet bilen Lala Mustafa Paşa, 5 Nisan 1578 yılında İran seferine çıktı. Osmanlı sefer planına göre Serdar Mustafa Paşa, Kuzeydoğu Anadolu'dan, Sinan Paşa ise Güneydoğu'dan İran'a saldıracaktı. Tatar kuvvetlerinin ise destek kuvveti olarak kuzeyden, yani Derbent'ten saldırması istendi. Tatarlar, Polonya ile 1578 yılı Eylül ayında gerçekleşecek barış antlaşmasına kadar bu plana aktif bir şekilde katılamasalar da Mustafa Paşa'nın başarısı, savaşın ilk etabında bir desteğe ihtiyaç bırakmamıştı. Söz edilen antlaşma sonrasında II. Mehmed Giray; kardeşi Adil Giray'ın komutanlığında diğer kardeşleri Gazi Giray, Selamet Giray ve oğlu Mübarek Giray'dan oluşan 15.000 kişilik destek kuvvetini Osmanlı başkentinden gönderilen asker ve teçhizat desteğiyle Şirvan'a gönderdi (Eravcı, 2023, ss. 24-25; Karadağ Çınar, 2011, ss. 92-93).

Lala Mustafa Paşa Azerbaycan ve Gürcistan'ı ele geçirdikten sonra, Kafkasların neredeyse tamamında Osmanlı hâkimiyetini ilan etti. Mehd-i Ulyâ ise bu savaşı oğlu Hamza Mirza'nın ön plana çıkması için bir fırsat olarak görmüş, Mirza Selman ve emirlere, acil bir şekilde ordunun hazırlanması ve Osmanlıların Azerbaycan'da karşılanması emrini vermişti. Ancak Kızılbaşların ilk itirazı, melikenin sert kış şartlarını dikkate almadan bir aylık Şirvan yolunun on dört günde katedilmesi emrine oldu. Melike, 27 Eylül 1578'de başlayan sefer planında, ekim ayının ortalarında Osmanlı ordusu ile karşılaşmayı planlıyordu. Mehd-i Ulyâ'nın bu sırada Kızılbaşlara güvenmediği açıktı. Onun planına göre, melike ve oğlu Karabağ'a kadar orduya liderlik edecek, Şirvan ve ötesinde ise Mirza Selman'ın komutasında Safevî ordusu, Gürcistan'a kadar yürüyerek tüm Kafkaslardan Osmanlı ordusunu kovacaktı. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere, bu plana Kızılbaşların yanında melikenin en güvendiği kişi Mirza Selman da muhalefet ediyordu. Zira Osmanlı ordusu, Şirvan valisi olarak görevlendirilen Özdemiroğlu Osman Paşa liderliğinde Safevîlerin Aras Han Rumlu komutasındaki ilk Şamahı taarruzunu püskürtmeden önce, 9 Ağustos 1578'de Çıldır'da, eylül ayında ise Koyun Geçidi'nde Gürcistan'daki Safevî birliklerine karşı iki muharebe kazanmıştı. Osmanlı ordusu, Kırım birliklerinin de Şamahı'ya

ulaşmasıyla Safevî Devleti'ne nazaran üstün bir kuvvete ulaşmıştı. Buna rağmen Safevî savunması ve sonrasında taarruzunun merkezi olarak Şirvan belirlendi. Ancak III. Murad (1574-1595), savaş ilanından önce bu bölgeyi tahlil etmiş ve Kürt aşiretlerinin Kızılbaşlardan şikayetlerini değerlendirerek Safevî ordusunun zayıflıklarını dikkate almıştı. Mehd-i Ulyâ Azerbaycan'a ulaştığında, ordunun merkezini Mirza Selman'ın yönetmesini kararlaştırdı. Safevî tarihleri, Mehd-i Ulyâ'nın yürüttüğü sefer planı ve cenahları belirlemesinden, "daha önce hiçbir muktedir Safevî hükümdarının oluşturamadığı bir nizam" şeklinde söz ediyorlardı (Natanzî, 1373, ss. 70-84; Esterâbâdî, 1366, ss. 103-105; Karadağ Çınar, 2011, ss. 93-94).

Safevî ordusunun Ereş galibiyetinde, Serdar Mirza Selman büyük bir başarı gösterdi. 24 Kasım 1578'de Safevî ordusunun Şamahı kuşatmasında, Osmanlı ordusunun kudretli komutanı Özdemiroğlu Osman Paşa, yetmiş binden fazla olduğu iddia edilen Safevî ordusuna karşı az bir kuvvetle mukavemetini devam ettiremeyerek Derbend'e çekildi. Bu durum, Safevî ordusunda büyük bir heyecan yarattı. Diğer taraftan Hamza Mirza'nın planıyla 30 Kasım 1578'de Molla Hasan'da Kırım kuvvetlerine büyük bir darbe vurularak kontrolün sağlanmasıyla ise Safevîler, Gürcistan'a kadar olan bölgeyi tekrar ele geçireceklerini düşündüler. Hamza Mirza bu muharebede, ordunun merkezinde yağmur fırtınasını da fırsat bilerek Tatar birliklerini dağıtmış ve önemli bir itibar elde etmişti. Son ana kadar direnen Adil Giray'ın esir alınmasıyla, savaş meydanında kesin bir sonuca ulaşıldı. Ancak Kırım Hanı'nın kardeşi Adil Giray'ın esir alındığı ve Mehd-i Ulyâ'nın geri çekilen Osmanlı askerlerini Derbent Kalesi'nde yok etmeyi planladığı sırada, Kızılbaşlar isyan emareleri gösterdiler. Bu aşamada seferi bir galibiyet olarak yorumlayan emirler, Osmanlı ganimetini bölüşmeye başlamış ve Adil Giray'ın savaş meydanında parçalanmasını istemişlerdi. Mehd-i Ulyâ bu duruma itiraz edince de onu, kadın hâliyle ordunun her adımına müdahil olmak ve kaybedilen onca askere rağmen Kırım şehzadesini korumakla suçlamışlardı. Durumun giderek daha kötü bir hâl almasından korkan melike, oğlunu da alarak zorlu bir yolculuğun ardından Kazvin'e döndü. Safevî ordusu ise kısa süre içinde elde ettiği kazanımları koruyamadan Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın İran topraklarına doğru harekete geçmesi sebebiyle 1579 yılı Ocak ayının ortasında bölgeyi terk etti (Türkmen, 1387, ss. 230-233; Natanzî, 1373, ss. 74-84, 97; Conâbedî, 1378, ss. 600-603).

Mehd-i Ulyâ, başkente döndüğünde eşine tüm olayları anlatmış ve huzura çağırılan Kızılbaş emirleri, sert bir şekilde uyarılmıştı. Ancak Kızılbaşlar, vazifelerini yaptıklarını belirterek melikenin hırsı ve yetkisinin sınırsızlığını dillendirmiş, Adil Giray'ın öldürülmesi için ısrarcı olmuşlardı. Bu sırada Mehd-i Ulyâ'nın, Adil Giray'ı Osmanlı Devleti'nin Kafkaslardaki tesirini kırma konusunda bir araç olarak gördüğü açıktı. Bu anlamda şehzade, kısa bir esaretten sonra sarayda rahatça hareket etmiş, annesi oğlunun güvende olduğu konusunda

bilgilendirilmiş ve hatta Şah, bu şehzadeyi evladı gibi gördüğünü belirterek onunla kızını nikâhlamayı düşünmüştü. Ancak Kızılbaşların, Kafkaslarda kendilerine alternatif bir destek kuvvetinin Safevî sarayında ihtiram görmesini istemedikleri açıktı. Safevî kaynaklarına göre gizli eller, ahalinin arasında melikenin iffeti hususunda akla gelmeyecek iftiralar yaymaya başladılar (Celaleddin, 1366, s. 460-464; Karadağ Çınar, 2011, ss. 93-94)[20].

Bu durum, Mehd-i Ulyâ'yı planları hususunda daha hızlı davranmaya sürüklemiş ve Kızılbaşların ikazları ve yakınlarının tavsiyeleri fayda etmemişti. Melikenin amacı, ailesinin intikamını almak ve Şehzade Abbas'tan başlayarak evlatlarını, Kızılbaşların elinden kurtarmaktı. Bu anlamda uzun süredir takip edilen Mâzenderân hâkimi Mirza Han, Şah Muhammed'in cülûsunu tebrik etmiş ve babasının kötü eylemlerinden pişmanlık duymuş olmasına rağmen, cülûs tebrikine geç kaldığı için isyanla suçlanmıştı. Kızılbaşlar arasında sûfîliği ve seyyâdeti dolayısıyla sevilen Mirza Han'ın, tüm affedilme çabaları sonuçsuz kalıyordu. 1579 yılında Mehd-i Ulyâ, emirlere Mâzenderân seferi için hazırlık yapılmasını ve Mirza Han'ın yok edilmesini emretti. Bu sırada söz konusu bölgenin yönetiminin, melikenin akrabalarından Mîr Ali Han'a veya kardeşi Aziz Han'a verilmesi kararlaştırıldı. Mirza Han'ın, zahirde bu karara bir itirazı yoktu. Başlarda bölgenin hızlı bir şekilde alınması ve Mirza Han'ın yakalanması planlansa da Safevî ordusunun karşısında tutunamayacağını anlayan Mirza Han, müstahkem Firuzcah Kalesi'ne sığınarak haklarından vazgeçtiğini söyledi. Ancak Kızılbaş emirlerine göre sonucu zafer olan bu sefer, Mehd-i Ulyâ'yı memnun etmemiş ve Mirza Han'ın öldürülmesi emredilmişti (Türkmen, 1387, ss. 240-241; Şirazî, 1369, ss. 139-140).

[20] Adil Giray, başkente getirilmesi sonrasında Hamza Mirza'nın emriyle saraya yakın bir evde tutulmuş ve daha sonra sarayla yakın irtibatı, Kızılbaşlarla Hamza Mirza arasında sürekli bir anlaşmazlığa sebep olmuştu. Onun güvende olduğu hakkında Han Mehmed Giray ve annesiyle irtibat kurulması, ilişkilerin daha olumlu bir seyre gireceği konusunda Kızılbaşları korkutmuş olmalıdır. Diğer taraftan, Mehd-i Ulyâ'nın bu şehzadeye gösterdiği aşırı ilgi ve onun bir kalede hapsedilmesine karşı çıkması ise emirlerin melikenin hakkında dedikodu yaymalarına sebep olmuştu. Safevî kaynakları, 1581 yılında yine Şamahı bölgesinde Safevîler tarafından esir edilen Mehmed Giray'ın diğer kardeşi Gazi Giray'ı, Adil Giray ile sık sık karıştırırlar. Diğer taraftan bu iki şehzade, Safevîler tarafından benzer ihtiramla karşılanmış ve Osmanlı Devleti ile ilişkilerde aracılıklarından istifade edilmiştir. Ancak Gazi Giray, daha sonra Anadolu'ya kaçmayı başarmış ve İran seferinde görev almıştır (Türkmen, 1387, ss. 238-240, 328, 334). Adil Giray'ın annesine Şah Muhammed'in mektup gönderdiği ve şehzadeyi damadı olarak görmek istediği gibi bilgilerin doğruluğu konusunda tartışma olmasa da şehzadenin annesinin oğlunu görmek için Kırım'dan İran'a gelirken öldüğü ile ilgili bilgiler şüphelidir. Gülistan-ı İrem eserinde geçen bu bilgi, İran kaynaklarında bulunmamakla birlikte, bir Kırım heyetinin ziyaretini farklı bir şekilde aktarmış olmalıdır (Bakıhanov, 2001, ss. 98-103).

Bu amaçla Safevî ordusunu güçlü emirlerinden Pire Muhammed Han Ustaclu ve Korkmaz Han Şamlu, kesin bir sonuç alınması yolunda görevlendirildiler. Ancak müstahkem kalenin ele geçirilmesi, tüm çabalara rağmen başarılamıyordu. Bu haberle sinirlenen ve sabırsızlanan Mehd-i Ulyâ, Mühürdar Şahruh Han Dulkadir'in bölgeye gitmesini son çare olarak görmüş ancak bu emir, Şahruh Han tarafından makamına hakaret addedilerek kabul edilmemişti. Daha sonra Şah Muhammed'in kesin emriyle kaleye ulaşan Şahruh Han, tüm çabalara rağmen kalenin melikenin arzu ettiği sürede ele geçirilemeyeceğini anlamış ve tam su kaynaklarının kesilmesi kararının alındığı sırada, Mirza Han ile irtibat kurmuştu. Buna göre Mirza Han'ın teslim olması hâlinde emirler, melikenin huzurunda onun şefaatçisi olacaklarını söylemişler ve Kur'an'a el basmışlardı. Bu şekilde Mirza Han, teslim olmayı kabul etti. Ancak bu habere hiddetlenen melike, ordu Kazvin'e dönerken görevlendirdiği korucular ile Mirza Han'ın teslim alınmasını emretmiş ve tüm itiraza rağmen onu, 8 veya 9 Temmuz 1579'da boğdurarak öldürtmüştü (Taherî, 1354, ss. 310-315; Kumî, 1359, C. II, ss. 690-697; Karadağ Çınar, 2011, ss. 95-96).

Mehd-i Ulyâ'nın bu sıradaki iki kararı, Kızılbaşların onu öldürme planlarına zemin hazırlamıştı. Bunlardan ilki, sefer dönüşünde esir alınan kudretli emirlerden Şemseddin Div'in öldürülmesiydi. Mirza Han'ın tüm mühim işlerinde danışmanı olan bu emir, melike tarafından annesinin düşmanı ve babasının katline sebep olan akıl olarak görülüyordu. Bu sebeple ona kadın kıyafetleri giydirildi, sakalları tıraşlandı, makyajlı yüzü ve çuvaldızlı diliyle ahalinin arasında gezdirildikten sonra öldürüldü. Bu durum Kızılbaşları ziyadesiyle sinirlendirse de melikenin emirlere saldırısı bitmiyordu. Onun ikinci eylemi ise Kâşân ahalisinin şikayetiyle, bu bölgenin yönetiminin Mehmed Han Türkmen'den alınması idi. Şah'ın kapısına giden Mehmed Han, tüm itirazına rağmen hırsızlıkla itham edilip geri çevirilince, Kızılbaş emirlerine varmış ve Avşar Kulu Bey'in de desteğiyle, melike var oldukça Kızılbaş emirlerinin yaşama şansı bulamayacağı hakkında nifak yaymıştı (Kumî, 1359, C. II, ss. 690-692).

İran'ın her köşesinden itiraz sesleri gelirken Mehd-i Ulyâ'nın, hayatını kurtaracak kişiler olarak gördüğü şehzadelerini başkentte toplamaktan başka çaresi kalmamıştı. Bu anlamda, Şehzade Abbas'ın başkente getirilmesi için Hamza Mirza'nın koruyucuları olan Türkmen ve Tekelü aşiretleri görevlendirildi. Ancak Horasan hâkimi Ali Kulu Han Şamlu ve müttefiki Mürşid Kulu Han Ustaclu, şehzadenin kontrollerinde olmasının istikballeri açısından önemini biliyor ve onu vermemekte diretiyorlardı. Türkmen ve Tekelü aşiretleri ise şehzadenin ilk boşlukta Meşhed'de şahlığını ilan edeceğinden ve Hamza Mirza'nın öldürüleceğinden emindiler. Bu sebeple, başkentte bulunan Şamlu ve Ustaclu taifesinden kişilere işkence edilip Ali Kulu Han'ın ailesi ve akrabaları

öldürüldüler. Ancak melikenin ölümüne kadar, hiçbir şehzade başkente getirilemedi (Türkmen, 1387, ss. 245-246; Felsefi, 1375, C. I, ss. 15-17)[21].

Mehd-i Ulyâ'ya karşı oluşan Kızılbaş ittifakının başka sebepleri de vardı. Melikenin Kızılbaş arazisini son ana kadar merkeze bağlama gayreti, ona düşmanlığın gizli sebeplerindendi. Kızılbaşlar, melikenin kurduğu merkez teşkilatında, Taciklerin giderek Türkmen emirlere karşı güçlendiğini düşünüyorlardı. Bir taraftan da onun Mâzenderânlı akrabalarının tüm mansıpları ele geçireceği ve Safevî hazinesinin bu bölgeye aktarılacağı gibi bir kuruntuyu savunuyorlardı. Kızılbaşlar, bir dizi gizli toplantının ardından Çehel Sütun'un önünde toplandıklarında Şah Muhammed'e bu şikâyetlerini dile getirerek emirler ve aksakallıların, Mehd-i Ulyâ'nın düşman eylemlerine tahammül göstermeyeceğini belirttiler. Diğer taraftan şaha gönderdikleri mektupta, Kızılbaşlık haysiyet ve şerefinin ayaklar altına alındığını, melikenin istibdadında çaresiz bir hâle düştüklerini ve hatta, düşmanların büyük hanedanda devleti yönetecek bir Kızılbaş kalmadığı ve yönetimin kadınların eline geçtiği gerekçesiyle Safevî Devleti'ne güldüğünü söylüyorlardı. Bu gelişmeler karşısında Mehd-i Ulyâ, eşinin Kızılbaşlar ile uzlaşmasını istemiyor ve sorunun düzeltilmesine yönelik her teklifi reddediyordu. Hatta melikenin veziri Mîr Kıvamüddin Şirazî, Kızılbaş itirazının hazinenin kapılarının açılması ile son bulacağı ve üstünlük sağlanacağına inanmış, ancak bu teklif, çok geç kalınmış olması sebebiyle kabul görmemişti. Mehd-i Ulyâ son anda dahi, dört şehzadesinden birinin intikamını alacağına ve artık tüm işlerinin kadere kaldığına inanıyordu (Natanzî, 1373, ss. 70-75; Recebî, 1375, ss. 85-88).

Kızılbaşlar, melikenin öldürülmesi için son planlarını yapıyorlardı. Onlar daha önce, Perihan Hanım ve Haydar Mirza'nın ölümünde sorumluluk almışlardı. Bu sebeple, hanedandan bir kişiyi öldürmenin tek bir aşiret tarafından üstlenilmesinin oluşturduğu riskin farkındaydılar. Hanedan kanından olan Şeyhavend taifesinden Sadrettin Han, Hasan Ali Bey Dulkadir ve İmam Kulu Mirza Musullu, plana öncülük ettiler. Şah Muhammed, olayların akıbetini görmüş ve son defa uzlaşma yolu aramıştı. Buna göre, masum bir seyyid kızı olan

[21] Hamza Mirza, kayınpederi Mirza Selman'ın tüm tedbirlerine rağmen, onun öldürülmesi ertesinde, 1586 yılında annesinin intikamını alacağı düşünülerek İsmail Kulu Han'ın öncülüğündeki Kızılbaş ittifakı tarafından Gence yolunda öldürüldü. Bu döneme kadar hiçbir şehzadenin esareti sonlanmamıştı. Tahmasb Mirza, Hamza Mirza'ya alternatif görülmüş ve Türkmen, Tekelü ve Dülkadir emirleri tarafından Tebriz ve Irak arasında tutulmuştu. Bu şehzade, lalası Muhammed Han'ın desteğiyle veliaht ilân edilse de Hamza Mirza cephesine direnemeyerek Alamut Kalesi'nde esir edildi. Yine Ebu Talib Mirza, Şah Muhammed'e uygulanan baskı sonucunda veliaht ilân edilmiş ve 1586 yılında Erdebil'de cülûs töreni yapılmıştı. Ertesi yıl Kazvin'e yürüyen şehzadenin akıbeti, Abbas Mirza tarafının daha güçlü çıkarak tahtı ele geçirmesi ile menfi oldu. O, Alamut Kalesi'nde esir edildi (Celaleddin, 1366, ss. 45-46; Türkmen, 1387, ss. 343-344).

melike, onların istemesi durumunda Kum, Herat veya Mâzenderân'a gönderilecekti. Bu durum Kızılbaşları razı etmeye yetmezse, şah tahtından inerek ailesiyle birlikte Şiraz'a gidecekti. Ancak bu tekliflerin hiçbiri kabul görmedi. 26 Temmuz 1579'da hareme saldıran Kızılbaşlar, şahın ve Hamza Mirza'nın yanına sığınan melikeyi, onların elinden alarak boğdular. Bu sırada Hamza Mirza, haremin arka bölümüne sığınarak canını zor kurtardı. Gün boyunca devam eden kıyımda, öncelikle sarayda bulunan melikenin annesi ve akrabaları öldürülmüş, daha sonra şehirde Mâzenderânlı avına çıkılmıştı. Bu sırada, yanında yüz kadar adamı bulunan Adil Giray, aynı şekilde öldürüldü. Ancak şüpheli bir şekilde, melikenin en yakını olan Mirza Selman'a dokunulmadı (Türkmen, 1387, ss. 248-290-291; Şirazî, 1369, ss. 95-99).

Günün sonunda, Kızılbaşlar çekildiğinde Mehd-i Ulyâ'nın cesedi, çıplak bir şekilde sokakta bulunmuştu. Aynı gün şah, ölülerin İmamzâde Hüseyin Türbesi'ne gömülmesini emretti ve üzüntüsünden üç gün boyunca haremden çıkmadı. Bu sırada şehrin idaresi, Türkmen ve Tekelüler tarafından sağlanıyordu. Bu sürenin sonunda toplanan emirler, pişmanlık belirterek af dilediler. Din adamlarının da araya girmesiyle şehzadeye dokunulmayacağı ve yönetimine itaat edecekleri konusunda şaha yemin ettiler. Bu yaşananların ardından yüreği yumuşayan şah, olanları Allah'ın takdiri olarak görmüş ve isyancıları affetmişti. Daha sonra şehzade savaşlarıyla ve Kızılbaş isyanıyla geçen sekiz yıl, Mehd-i Ulyâ'yı haklı çıkarmıştı. Şehzade Abbas, tahta çıktığında Kızılbaş tahakkümünün bastırılmasını beklemiş ve ele geçirdiği ilk fırsatta, Kızılbaş emirlerinden annesinin intikamını almıştı (Felsefi, 1375, C. I, ss. 88-90; Esterâbâdî, 1366, ss. 107-115).

Sonuç

Mehd-i Ulyâ, ailesi içinde gerçekleşen bir hâkimiyet mücadelesi neticesinde, Safevî sarayına getirilmiş ve Şah Tahmasb'ın gelini olmuştu. Harem dünyasına aşina olması, kabiliyeti ve hırslı kişiliği, onun eşinin valiliği döneminde kısa süre içerisinde ön plana çıkmasına sebep oldu. Mehd-i Ulyâ'nın, eşi Muhammed Mirza'nın saltanatı yolunda edindiği siyasi tecrübe, başkent Kazvin'e ulaşmadan en güçlü rakibi Perihan Hanım'ı öldürtmesinde etkiliydi. Kazvin'de eşini ve şehzadelerini korumak ve babasının intikamını almak için kendi siyasi hizbini oluşturan ve bu yolda Safevî ordusunu yöneterek hedeflerini takip eden Mehd-i Ulyâ, kısa sürede Kızılbaş emirlerinin çekindiği bir figür hâline geldi. Onun bir buçuk yıllık saray faaliyetlerinde, İran topraklarında muhalif tesirinin kırılması yolunda adımlar atılmış, Tacik eliti ve melikenin Mâzenderânlı akrabaları, bu yolda bir denge unsuru olarak kullanılmışlardı. Ancak bu sürede Kızılbaşlar, ordunun temelini oluşturmaları hasebiyle kendilerine bahşedilen topraklardan ve kurucu unsur olarak görülmeleri sebebiyle şehzadeleri kontrol etme ve tahta yükseltme haklarından vazgeçmeyeceklerini belli ettiler. Mehd-i Ulyâ'nın zeka ve hırsına rağmen, Kızılbaşlar konusunda gösterdiği inat, son dönemine kadar bir

uzlaşma zemininin bulunmasını imkânsız hâle getirmişti. Bu şekilde ortaya çıkan Kızılbaş ittifakı, melike ölmeden İran topraklarında güçlü bir konuma sahip olamayacaklarını anladılar. Bu sebeple onlar, kutsiyet atfedilen Safevî hareminin sınırlarını üçüncü defa aşarak melike ve annesini öldürdüler.

Kaynakça

Anonim. (1350). *Tarîh-i Âlem Ârâ-yı Safevî* (Ş. Yedullah, Haz.). Tahran: İntişarât-i Bunyad-i Ferheng-i İran.

Aydoğmuşoğlu, C. (2016). Şah II. İsmail (1576-1577) Devri Siyasî ve Dinî Hâdiseleri. *The Journal of Academic Social Science Studies* (48), 59-67.

Aydoğmuşoğlu, C. (2018). *Safevîye Tarikatı*. Ankara: Tün Yayınları.

Bakıhanov, A. A. (2001). *Gülistan-ı İrem*. Bakü.

Barbaro, J. (2009). *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat* (E. Afyoncu, Haz.) (T. Gündüz, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Bayat, O. B. (1338). *Don Juan-i İranî* (M. Receb Niya, Çev.). Tahran: Neşr ve Tercüme-i Kitab.

Busse, H. (1367). *Pejûheşi der Teşkilatı Divân-i İslâmi* (G. Verhıram, Çev.). Tahran: Müessese-i Mutalaatı ve Tahkikat-i Ferhengî.

Celaleddin, M. (1366). *Ruznâme-i Molla Celal* (S. Vahidniya, Haz.). Tahran: İntişârât-ı Vahid.

Conâbedî, M. B. (1378). *Ravzatü'ş Safeviye* (T. Gulâm Mirza, Haz.). Tahran: Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.

Contarini, A. ve Zeno, C. (2016). *Doğu'da Venedik Elçileri: Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnameleri* (T. Gündüz, Haz. ve Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Dağlar, M. (2018, Bahar). Safevi Devleti'nde Şah II. İsmail ve Muhammed Hudabende Dönemlerinde Kızılbaş Hakimiyeti (1574-1587). *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (3), 50-64.

Dehhuda, A. E. (1377). Lügat-Nâme-yi Dehhuda. *Mehd-i Ulyâ*. Müessese-yi Çap ve İntişarât-i- Daneşgah-i Tahran.

Della Valle, P. (1348). *Sefernâmeyi Pietro Della Valle*. (Ş. Şuaeddin, Haz.) Tahran.

Efendi, M. A. (1401). *Riyâzü'l-ulemâ ve hiyâzü'l-fuzalâ* (Cilt 6). (e.-H. Seyyid Ahmed, Haz.) Kum: Mektebetü Âyetullah el-Mar'aşî.

Eravcı, H. M. (2023). The role of the Crimean Tatars in the Ottoman-Safavi Wars. *Selçuk Türkiyat*, (57), 21-36.

Esterâbâdî, S. H. i. (1366). *Târih-i Sultânî (Ez Şeyh Safî tâ Şah Safi)* (İ. İşrâki, Haz.). Tahran: İntişârât-ı İlmî.

Felsefi, N. (1375). *Zendegâni-yi Şah Abbas-ı Evvel* (C. I-III). Tahran: İntişarât-ı İlmî.

Fesai, M. H. (1378). *Farsnâme-i Nasıri* (C. I). Tahran: Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir.

Gholsorkhi, S. (1995). Pari Khan Khanum: A Masterful Safavid Princess. *Iranian Studies*, *28*(3/4), 143-156.

Gilânî, M. A. (1349). *Tarih-i Gilân* (M. Setude, Haz.). Tahran: Bunyâd-i Ferheng-i İran.

Gilânî, M. Ş. (1352). *Tarih-i Mâzenderân* (M. Sütûde, Haz.). Tahran: Bünyâd-i Ferhengi İran.

Gündüz, T. (2013). Şah İsmail'in eşi Taçlı Begüm. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* (51), 223-233.

Handmîr, G. b. (1954). *Habîbü's-siyer fî ahbârî efrâdi'l-beşer* (C. IV) (D. Muhammed, Haz.). Tahran: İntişârât-ı Hayyâm.

Hicâzî, B. (2002). *Za'ifeh: Berresî-yi Câygâh-i Zen-i İrânî der 'Asr-i Safevî*. Tahran: Kasidesera.

Hınz, W. (1362). *Teşkil-i Devlet-i Milli der İrân* (K. Cihandari, Çev.). Tahran: Harezmi.

Hinz, W. (1371). *Şah İsmail-i Dovvom-i Safevî*. Tahran: İlmî ve Ferheng.

Hüseynî, H. b. (1379). *Târîh-i İlçî-yi Nizâmşâh* (N. Muhammed Rızâ ve K. Hanedâ, Haz.). Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî.

Karadağ Çınar, G. (2011). Safevi Devleti'nin Güçlü Melikesi Hayrunnisa Begüm. *Türkiyat Mecmuası, 21*(2), 87-104.

Kumî, K. A. (1359). *Hülasatü't-Tevârih* (İ. İhsan, Haz.). Tahran: Dânişgâh-i Tahran.

Mar'aşî, S. Z. (1368). *Tarih-i Taberistan Rûyân ve Mâzenderân* (M. H. Tesbîhî, Haz.). Tahran.

Musalı, N. (2016). Şah İsmail'in Annesi Alemşah Begüm: Efsaneler ve Gerçekler. *Journal of Alevism-Bektashism Studies,* (13), 35-59.

Natanzî, M. b. (1373). *Nekâvetü'l-Âsâr fî Zikri'l-Ahyâr* (İ. İhsan, Haz.). Tahran: İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi.

Nəcəfli, T. (2019, Haziran). Kahkaha Kalesi'nin 20 Yıllık Mahpusu: İsmail Mirza Safevi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 6*(2), 495-518.

Nevai, A. (1366). *İran ve Cihan: Ez Moğol ta Kaçariye*. Tahran: Müessese-i Neşr-i Hüma.

Recebî, M. H. (1375). *Meşâhir-i Zenâni İrânî ve Parsigûy: Ez Ağaz tâ Meşrute*. Tahran: Suruş ve Muavenet-i Ferhengi Vezaret-i Erşad.

Rumlu, H. B. (1387). *Ahsenü't Tevârîh* (A. Nevâi, Haz.). Tahran: İntişârât-ı Esâtîr.

Sefernâme-i Venizîyan der İran (Şeş Sefernâme). (1349). (M. İ. Emirî, Çev.). Tahran: İntişatrat-i Harezmi.

Şamlu, V. b. (1371). *Kısasu'l-Hâkânî.* (N. Seyyid Hasan Sadat, Neş.) Tahran: Vezâret-i Ferheng ve İrşad-i İslâmi.

Şirazî, A. B. (1369). *Tekmiletu'l-Ahbâr: Tarih-i Safevîyye ez Ağaz ta 978 Hicri-Kameri.* (N. Abdülhüseyin, Haz.) Tahran.

Şucai, A. (1384). *Zen, Siyâset ve Hasemserâ der Asr-i Safeviyye*. Tahran: İntişarât-i Omid Mehr.

Taherî, E. (1354). *Tarih-i Siyasi ve İçtimai-yi İran ez Merge Timur ta Merge Şah Abbas*. Tahran: Şirket-i Seham-i Kitabhâ-yi Cibi.

Türkmen, İ. B. (1387). *Tarih-i Âlem Ara-yı Abbasi* (İ. Avşar, Haz.). Tahran: Emir Kebir.

Yıldız, O. (2018). *Safevîler Döneminde Kadın* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.